

DOLGOZATOK AZ ORSZÁGOS MŰSZAKI KÖNYVTÁR MŰHELYÉBŐL II.

A KÖNYVTÁRKÖZI KÖNYVKÖLCSÖNZÉS SZEREPE ÉS JELLEGZETESSÉGEI AZ ORSZÁGOS MŰSZAKI KÖNYVTÁR DOKUMENTUM- ÉS MÁSOLATKÜLDŐ SZOLGÁLTATÁSAI KÖZÖTT. AZ 1985. ÉVI FORGALOM ELEMZÉSE

Futala Tibor – Maurer Péter – V. Hutya Györgyi
Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár

Ultima ratio regum — szokták mondani a háborúkra, amelyekből napjainkban is meglehetősen sok van, noha a királyok többségét időközben felváltó köztársasági elnököket és diktátorokat a világ hivatalos és nem hivatalos közvéleménye felettébb óva inti ennek az eszköznek az alkalmazásától.

A könyvtárosok "ultima ratio"-ja a könyvtárközi kölcsönzés, amelyből viszont hazánkban soha nem akar annyi lenni, mint amennyit a könyvtár- és tájékoztatásügy tudományos, termelési és művelődési szerepének egyik eklatáns bizonyítékaként elvárnánk, holott erre — akár az irányító szerveket (jogszabályozások, legutóbb a 19/1981. [XII. 8] MM sz. rendelet és a hozzá kiadott módszertani instrukciók), akár a szakmai fórumokat (III. és IV. országos könyvtárügyi konferencia "intelmei") vesszük tekintetbe — igazán folyamatos az ösztönzés.

A Művelődési Minisztérium könyvtári osztálya — újabb lendületet kívánva adni ennek a szolgáltatásnak — a közelmúltban ismét elhatározta, hogy vizsgálatot indít a könyvtárközi kölcsönzésről.

Az *Országos Műszaki Könyvtár (OMK)* egyebek mellett ezért is időszerűnek látja, hogy bemutassa ún. dokumentum- és másolatküldő szolgáltatásainak teljes körét, s külön is elemezze e szolgáltatások magjának, a valóban könyvtárak között mozgó könyvkölcsönzésnek helyét és sajátosságait. Mindezzel — az efféle szolgáltatások elemi fontosságát valló tanúságtételen túlmenően — a következő, az egész kérdéskomplexum további kezelése szem-

pontjából fontos körülményekre és trendekre kívánja felhívni a figyelmet:

- ◆ A hivatalos statisztika korántsem regisztrálja híven és teljesen a hazai könyvtárak és tájékoztatói intézmények mindazon szolgáltatásait, amelyekben az a legfontosabb elem, hogy az olvasó/használó nem a possesszornál — a lelőhely-könyvtárban — jut hozzá az általa keresett-kért dokumentumhoz.
- ◆ Az, amit ma hagyományosan és az e célra rendszeresített űrlapok [1] használata következtében könyvtárközi kölcsönzésként számolunk el, egyre növekvő hányadában veszíti el a könyvtárközi oda-ide mozgás, a küldés-visszaküldés ismérvét, és csak egyirányú — odatartó — mozgást végez, azaz könyvtárközi másolatküldő szolgáltatássá válik.
- ◆ A másolatküldő szolgáltatások mind nagyobb része tekint el a könyvtárközi kölcsönzési nyomtatványok használatától, ami azt jelenti, hogy ezáltal (legalábbis jórészt) kiküszöbölődik a kérő könyvtárak közvetítési szerepköre, azaz a könyvtárközi másolatküldő szolgáltatásból egyszerűen másolatküldő szolgáltatás lesz.

Ez a folyamat — akárcsak a fejlett könyvtárügy többi országban (meglehet ennek megnyilvánulása a *British Library Lending Division*, a *BLLD* névváltoztatása is, amely a továbbiakban *British Library Document Supply Center*, *BLDSC* néven fog működni) — nálunk is felgyorsulóban van, s ahogy to-

vábbi tért nyernek a napjainkban legkorszerűbbnek tartott információs szolgáltatások és technikák, az előttünk álló években fokozódó gyorsulásával számolhatunk.

Mindez azzal jár, hogy a klasszikusan ingyenes, sok országban még a postai díjszabás mérséklését is elnyerő szolgáltatási műfaj térítésessé válik. Az e térítésben szerepet játszó komponensek ugyancsak egyre tudatosabban mernek manifesztálódni, merik megnevezni magukat. Általában a másolás önköltségét, a kezelési-ügyintézési költséget, a postai szállítás (átvitel) díját és a (reméljük: tisztességes) hasznót foglalják magukban [2].

Hazai viszonyainkra jellemzően nálunk a leghagyományosabb, tehát a dokumentumot oda-vissza küldő könyvtárközi kölcsönzés (postailag és ügyvitelileg) drága voltát először a közművelődési könyvtárak vették észre, szóval a napjainkban a pénzkéréshez-számlázásokhoz-átterhelésekhez alig szokott könyvtárak. Más kérdés, hogy a lektűr átkölcsönzését, illetve átkölcsönzésének eldöntését illetően bizonytalan jogosságú – hatóságira emlékeztető – fellépéssel [3].

“Hogyan mondjam el neked”, hogy mennyi is?

Korántsem akarjuk a tisztelt olvasót letegezni. Ennek divatja – hála istennek – elmúlt. Mindössze azért idézzük a közismert song első sorát, hogy kicsit dramatizáljuk a könyvtárközi kölcsönzési forgalom statisztikai regisztrálásának bizonytalanságai-val kapcsolatos kijelentésünk adatokkal való alátámasztását.

Az 1970 decemberében tartott *III. országos könyvtárügyi konferencia* évi “közel százezer kötet átkölcsönzéséről” beszél [4], N. Rácz Aranka 1976-ban a forgalmat “hozzávetőlegesen” 200 ezer könyvtári egységre becsüli [5], hogy aztán Fogarassy 1982-re nézvést csak 157 ezer egységnyi átkölcsönzésről tudjon [6], mi pedig – hagyományos számítással – 1985-ben 170–175 ezer egységes mozgást olvassunk ki a statisztikákból [7]. Ha eltekintünk N. Rácz Aranka “kiugró” adatközlésétől, elmondhatjuk, hogy ez a szolgáltatás másfél évtized alatt 75%-kal nőtt, ami a starthelyzethez képest szép teljesítmény, számosságát tekintve, elégtelen.

Mi úgy véljük, hogy kilenc évvel ezelőtt mégis N. Rácz Arának volt igaza, aki nyilvánvalóan nemcsak (az azóta folyamatosan “hízó”) jéghegy látható részét vette számításba, hanem azt is, ami nem látszott ki belőle.

Hadd érveljünk N. Rácz Aranka becslése mellett a magunk intézménye 1985. évi adataival. Az OMK 1985 végén a hivatalos statisztika számára összesen 10 909 egységnyi könyvtárközi kölcsönzési forgalmat jelentett be. (E cikkben valamivel több – 11 694 – egység forgalmazásával számolunk, ami abból adódik, hogy a 877 “kapott” tétel túlnyomó része vizsgálatunkban outputként jelent meg, ami közvetítő funkciókból természetesen következik.)

Ám ez az adat igencsak elleplezi közvetett, vagyis az olvasóhoz/használóhoz nem helyben használat, személyes kölcsönzés és másoltatás útján eljutó szolgáltatásaink tényleges nagyságát, ami 1985-ben az *I. táblázat* szerint tagolódtott.

1. táblázat
Az OMK dokumentum- és másolatküldő szolgáltatásai
1985-ben

	Egység	Az összes közvetett szolgáltatás %-ában
1. A reprográfiai üzem másolat-szolgáltatása, amelyet régóta használt úrlapon lehet megrendelni	13 764	31,86
2. Könyvtárközi kölcsönzés, ami iránt az igények országosan rendszeresített úrlapon érkeznek be	11 694	27,06
3. Fordításmásolatok szolgáltatása, amelynél ugyancsak egy régóta meglévő úrlapot vagy – újabban – az ún. olvasószolgálati kártyákat kell használni	11 634	26,93
4. Az olvasószolgálati kártyákon megrendelt primer dokumentummásolatok szolgáltatása [8]	4 118	9,53
5. A primer irodalom másolatainak szolgáltatása a TIGIT és az online szolgáltatásokhoz; itt a megrendelés vagy outputlistákon való jelöléssel, vagy levélben történik [9]	1 994	4,62
	43 204	100,00

Ráadásul e szolgáltatásokat nem újonnan alapították, többségük évtizedek vagy legalábbis évek óta a használó rendelkezésére áll. S bevallhatjuk: e szolgáltatásoknak korábban sikeresebb – lényegesen magasabb nagyságrendeket elérő – éveik is voltak. Csak éppen nem az OMK “vitte” (és jelentette) őket, noha az ő állományi bázisán keletkeztek.

Itt most ne boncolgassuk: miért volt ez így. A lényeg az, hogy az *Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (OMIKK)* nem presztízsszempontú, hanem elvszerű szervezeti rekonstrukciója következtében 1985 óta majdnem minden, 1986 elejétől pedig valamennyi ilyen típusú szolgáltatás a könyvtár szervezetébe került át.

Érdeemes lenne megnézni — az említett MM-vizsgálat jó alkalom rá —, hogy vajon másutt is, főként pedig az évi részletes adatszolgáltatásra kötelezett 123 könyvtárban-tájékoztató intézményben — mint fő “küldő” intézményben — nem fordul-e elő a szóban forgó, lényegében egynemű szolgáltatásoknak olyan külön-külön nyilvántartása, amely korábban ránk is jellemző volt. Mindenképpen közös — egyenként könyvtár- és tájékoztatáspolitikai — érdek, hogy évről évre megbízható képet nyerjünk a dokumentum- és másolatküldő szolgáltatások nagyságáról, fejlődési irányzatairól.

Ami a fejlődési irányzatokat illeti: közülük a legfontosabb a másolatban küldés részesedésének az utóbbi években látványossá vált erősödése. Országosan a küldésben 1973-ban még az eredeti dokumentum dominált (51,6%) [10], 1984-ben ez a részesedés 44%-ra, 1985-ben pedig 32%-ra csökkent [11]. Az 1984-ről 1985-re bekövetkezett “csoda” nagyon is “eföldi” közbeavatkozásnak — a Soros-alapítvány másológép-beszerzési akciójának — köszönhető.

Az OMK-ban ez a “csoda” már jóval előbb megese: a csak hagyományosan számított könyvtárközi kölcsönzés keretében az eredetiben elküldött dokumentumok részesedése 1973-ban 38,4, 1978-ban 43, 1981-ben 30% volt [12], mostani — 1985-re vonatkozó — elemzésünk szerint pedig csak 19%. Ha azonban a teljes dokumentum- és másolatküldési mennyiséget vesszük, a könyvtárközi kölcsönzésnek ez a legősibb, legkorábbi válfaja igen alacsony — 5,14%-os — részesedést mondhat a magáénak a későbbi, ifjabb válfajok között. Igen: a klasszikus könyvtárközi kölcsönzés “törpe minoritás”-sá vált. Tempora mutantur...

Az OMK könyvtárközi kölcsönzési forgalmának hatóköre

Noha a könyvtár dokumentum- és másolatküldő szolgáltatásai között a tényleges könyvtárközi könyvkölcsönzés a maga 2224 esetével valóban “törpe minoritás”, mégis egyfajta reprezentáció, amely összességében híven dokumentálja, hogy a közvetett szolgáltatásokat illetően is rendeltetészerű — az országos hatókörű tudományos könyvtárhoz méltó — működésre törekszünk.

A 2. táblázatból kitűnik, hogy könyvtárunk valamennyi hazai könyvtártípusnak rendelkezésére áll a könyvtárközi kölcsönzés terén is. (Korábban sem volt másként.)

A kérdések 30:70%-os megoszlása egyfelől a közművelődési-iskolai könyvtárak, másfelől a szakkönyvtárak között akár optimálisnak is mondható. Azzal a megszorítással persze, hogy az “egyéb közművelődési és iskolai könyvtárak”-nak és a “vállalati könyvtárak”-nak, egybevéve: a kiskönyvtáraknak együttesen a 15 ezer szolgáltatóhelyet is meghaladó kategóriájából — vagy kéttucatnyi kivételt leszámítva — nem sokkal nagyobb eséllyel indul ki címünkre átkölcsönzési kérés, mint amennyi — mondjuk — egy háromtalálatos lottószelvény kitöltésére van.

A magasabb könyvtári kategóriák számossága sokkal kisebb: ha a megyei-városi közművelődési és a műszaki-természettudományi profilú kutatóintézeti, felsőoktatási könyvtárakat és az általános gyűjtőkörű nagykönyvtárakat egybevesszük, potenciális igénylőink száma nem haladja meg a 250 intézményt. Közülük 207 legalább egyszer, túlnyomórészt gyakorta ténylegesen is szerepelt átkölcsönzőink között.

2. táblázat
Az átkölcsönzési kérések alakulása
könyvtártípusonként

Könyvtártípus	Kért mű	Az összes %-ában
Megeyi könyvtárak	199	8.95
Városi könyvtárak	251	11.28
Egyéb közművelődési és iskolai könyvtárak	218	9.80
Közművelődési és iskolai könyvtárak összesen	668	30.03
Kutatóintézeti könyvtárak	438	19.70
Felsőoktatási és tudományos könyvtárak	606	27.25
Vállalati könyvtárak	512	23.03
Szakkönyvtárak összesen	1556	69.97
Mindösszesen	2224	100.00

A könyvtárközi kölcsönzés mindenekelőtt táv-szolgáltatás. És — mint 3. táblázatunk bemutatja — az OMK gyakorlatában is elsősorban az. A vidéki könyvtárak részesedése a kérésekből megközelíti a 80%-ot. A budapesti könyvtárak kb. 21%-os részesedése egy korábbi doktrínát, ti. azt, hogy az azonos székhelyen működő könyvtárak között nincs helye

a könyvtárközi kölcsönzésnek, helyez a meghaladott merevségek lomtárába, bár az OMK – tanúsítják régebbi vizsgálataink – e tekintetben korábban sem volt vaskalapos. Egyedül a kutatóintézeti könyvtárak csoportjában nagyobb arányú a budapesti kérés, mint a vidéki, ami főként az ilyen intézmények fővárosi koncentrátságából adódhat (vö. a 4. táblázattal).

3. táblázat

A vidéki és a fővárosi könyvtárak részesedése az átkérésekből

	Kért mű	Az összes %-ában
<i>Vidéki könyvtárak összesen</i>	1753	78,82
Ebből: közművelődési és iskolai könyvtár	668	30,03
kutatóintézeti könyvtár	178	8,00
felsőoktatási és tudományos könyvtár	542	24,37
vállalati könyvtár	365	16,42
<i>Budapesti könyvtárak összesen</i>	471	21,18
Ebből: kutatóintézeti könyvtár	260	11,69
felsőoktatási és tudományos könyvtár	64	2,88
vállalati könyvtár	147	6,61

4. táblázat

A vidéki és a budapesti szakkönyvtári kérések százalékaránya

	Vidék	Budapest
Kutatóintézeti könyvtárak	40,64	59,38
Felsőoktatási és tudományos könyvtárak	89,43	10,57
Vállalati könyvtárak	71,29	28,71
Általános szakkönyvtári "vidék:Budapest" arány	67,12	32,88

A könyvtárközi kölcsönzés keretében kért könyvek provenienciája és életkor szerinti megoszlása

A kérések provenienciája szerinti – pontosabban: hazai és külföldi kiadású művekre való – megoszlása és az igénylő könyvtártípus között meglehetősen szoros az összefüggés. A kért művek egyes élet-

kori csoportjainak súlya viszont attól függ, hogy a mű hazai vagy külföldi kiadású-e.

Az 5. táblázat maradéktalanul igazolja azokat az elképzeléseket, amelyek az egyes könyvtártípusok olvasóiról, idegen nyelvtudásukról élnek bennünk. Míg a közművelődési és iskolai könyvtárak (mint az egyik véglet) kéréseiben a külföldi irodalom iránti kérések aránya a 20%-ot sem éri el, addig a kutatóintézeti könyvtárakban (mint a másik végletben) megközelíti a 90%-ot. Figyelemre méltó a külföldi művekre irányuló kérések meglehetősen nagy aránya a felsőoktatási és tudományos, illetve a vállalati könyvtárakban is.

5. táblázat

A hazai és a külföldi irodalom iránti kérések megoszlása a különböző könyvtártípusokban

	Hazai művek		Külföldi művek	
	cím	%-ban	cím	%-ban
Közművelődési és iskolai könyvtárak	542	81,13	126	18,87
Kutatóintézeti könyvtárak	52	11,87	386	88,13
Felsőoktatási és tudományos könyvtárak	126	20,80	480	79,20
Vállalati könyvtárak	205	40,03	307	59,97
Szakkönyvtári átlag	383	24,61	1137	75,39

A 6. táblázat sorai a keresett irodalom életkoráról tájékoztatnak, mégpedig a hazai, a külföldi és az összesen keresett irodalom szerinti bontásban, miközben (zárójelben) azt is feltüntetjük, hogy az adott keresési kategórián belül egy meghatározott "életkor" milyen százalékarányt "vívott ki" magának.

Világosan megmutatkozik, hogy a hazai szakirodalom iránti érdeklődésben nagyobb arányban szerepelnek a régebbi évfjártok: itt a legutolsó korkategória iránti érdeklődés jó 22%-kal marad el a külföldi irodalom e kategóriája iránti érdeklődéstől. Ez részint a hazai szakirodalom másfajta felhasználását (pl. hobbi, "csináld magad" munka, gmk-tevékenység, régi mesterek iránti nosztalgia stb.), részint azt valószínűsíti, hogy a legújabb hazai szakirodalmat a közművelődési könyvtári hálózatok állománya hiánytalanabban tartalmazza, mint a régebbit. Végül: a legújabb hazai szakirodalom feltehetően a magán-könyvtárakban is sűrűbben fordul elő.

Az "összesen keresett szakirodalom" sora az OMK számára egyfelől elvi, másfelől pedig gyakorlati szempontból érdekes. Az elvi szempont: eltekintve attól, hogy az 1950 előtt megjelent művek

iránt valóban szórványos az érdeklődés, még a műszaki-természettudományos szakterületeken sem jelenthető ki: a 8–10 évnél régebbi forrásokat senki sem keresi, hisz a kéréseknek mintegy 44%-a rájuk vonatkozott. A gyakorlati szempont: e vizsgálat is bebizonyította, hogy az 1977-ig beszerzett állományunkat tároló törökbálinti raktárunk korántsem

holtraktár, bár tapasztalataink szerint a kölcsönzési kérések aránya valamivel alatta marad az e raktárra vonatkozó könyvtárközi kölcsönzési kérések arányának (45,43%). Ez egyébként természetes, mivel az átkölcsönzési szándékokban mindig valami körülmény folytán "minősítettebb" művek jelennek meg.

6. táblázat

A kért irodalom életkor szerinti megoszlása

	1950-nél korábbi	1951–1960	1961–1970 közötti	1971–1977	1978 utáni
Hazai mű	20 (2,16%)	92 (9,94%)	201 (21,83%)	222 (24,00%)	385 (41,62%)
Külföldi mű	12 (0,92%)	70 (5,39%)	167 (12,86%)	227 (17,47%)	828 (63,74%)
Összesen kért mű	32 (1,43%)	162 (7,28%)	368 (16,54%)	449 (20,18%)	1213 (54,54%)

A kérések kielégítése

A könyvtárközi kölcsönzés szempontjából a két legfontosabb kritérium a gyorsaság és a megbízhatóság. A gyorsaság szempontjából — mint "első lépcső" — nem közömbös, hogy a kérések egyenesen jutnak-e el az illetékes könyvtárba, vagy tekervényes úton, közvetítéssel.

Nos, némileg számunkra is reveláló volt, hogy a kereséseknek több mint négyötöde mindennemű közvetítés nélkül jutott el hozzánk (7. táblázat). A "határozottan irányítani merés" mindenesetre imponáló.

A teljes halmaz nem egészen egyötödét kitevő közvetíteses kérés (a legtöbb az *Országos Széchényi Könyvtáron* keresztül érkezik, de akadnak szép számmal "vaktában" közvetítések is) adatait vizsgálva kitűnik, hogy a városi könyvtárak és a budapesti kutatóintézeti könyvtárak veszik maguknak a legkisebb arányban a bátorságot, hogy közvetlenül "célozzák meg" a kérést végül is kielégítő könyvtárat (kereséseik kb. 37, illetve 25%-a érkezett közvetítéssel). Az első esetben talán a városi könyvtári kategória számszerű növekedése és ennek következtében kevésbé gyakorlott könyvtárakkal való feltöltődése játszhat közre. A másodikban talán a nem eléggé intenzív figyelem és/vagy a nehezebben azonosítható művek iránti igény a ludas.

Figyelemre méltó az "egyéb közművelődési és iskolai könyvtárak" nagyarányú közvetlen kérése. Ez megerősíti a "vagy kéttucatnyi kivételtől eltekintve" megjegyzésünk igazát: a keresések között túlnyomórészt ezek a "beetett" — kellő tájékozottságot szerezni nem restelt —, rendszerint egy-

egy vagy néhány olvasójuk speciális érdeklődését messzemenően kielégíteni törekvő, ma még igen csak ritkaságszámba menő kiskönyvtárak állnak.

Van azonban a közvetlen irányításnak — s ez a vidéki kérésekre vonatkozik — némi árnyoldala is: az 1978 után (tehát a regionális kötelempéldányok rendszerének kialakítását követően) megjelent magyar művekre is elég sok kérés érkezik be az "ország másik végéből", pedig a kért művek biztosan megvannak az adott városban vagy a környékén. Erre a körülményre a kérő könyvtáraknak nagyobb arányban kellene tekintettel lenniük.

A közvetlen irányítás — tízes nagyságrendű kivételtől eltekintve — a többé-kevésbé tudatos vagy egyszerűen beidegződött gyűjtőkori ismereteken alapszik, azaz a kérések meghatározó részén nincs rajta a kölcsönzésre felkért könyvtárban található mű raktári jelzete (mint "második gyorsasági lépcső"), ami — legalábbis az újonnan megjelent műveknél — már ma sem teljesen indokolható, az OMK-nak ui. rendszeresen megjelenő gyarapodási jegyzéke van. A könyvtár ezenfelül hamarosan megteremtí a raktári jelzet feltüntethetőségének retrospektív eszközeit is. Így 1950–1983 között beszerzett könyvállományának mikrofilmlapra vett betűrendes katalógusát már napjainkban meg lehet rendelni (a prenumerálási akció folyamatban van). 1987 közepe táján ugyancsak megvehetőkké válnak a könyvtár 1982 és 1985 közötti könyvbeszerzéseinek, illetve későbbi kurrens gyarapodásainak COM-katalógusai (szerzők, ETO és tárgyszavak szerinti elrendezésben). Ezek a segédeszközök mindazon könyvtárak számára, amelyek a birtokukba jutnak, egyfelől lehetővé teszik a raktári jelzettel kiegészí-

A közvetlenül és a közvetve érkezett kérések száma és százalékaránya az egyes könyvtártípusokon belül

		Közvetlenül	Közvetve
		érkezett kérés	
Megyei könyvtárak		169 (84,92%)	30 (15,08%)
Városi könyvtárak		158 (62,94%)	93 (37,05%)
Egyéb közművelődési és iskolai könyvtárak		171 (78,44%)	47 (21,56%)
Közművelődési és iskolai könyvtárak összesen		498 (74,55%)	170 (25,45%)
Kutatóintézeti könyvtárak:			
	Budapest	196 (75,38%)	64 (24,62%)
	vidék	165 (92,69%)	13 (7,31%)
	összesen	361 (82,42%)	77 (17,58%)
Felsőoktatási és tudományos könyvtárak:			
	Budapest	62 (96,97%)	2 (3,03%)
	vidék	454 (83,76%)	88 (16,24%)
	összesen	516 (85,15%)	90 (14,19%)
Vállalati könyvtárak:			
	Budapest	129 (87,75%)	18 (12,25%)
	vidék	322 (88,22%)	43 (11,78%)
	összesen	451 (88,08%)	61 (11,92%)
Szakkönyvtárak összesen		1328 (85,34%)	228 (14,66%)
Közművelődési és szakkönyvtárak összesen		1828 (82,10%)	398 (17,90%)

tett könyvtárközi kölcsönzési kérések pontos továbbítását könyvtárunkba, másfelől pedig meg is növelhetik az egyes könyvtárak olvasói körében az állományunk átkölcsönzése iránti igényt. Egy ilyen szokás kialakulása ráadásul hatalmas terhet venne le a mi vállunkról is, a behasonlításét. (Ez minden munkamegosztással dolgozó nagykönyvtárban, akárcsak nálunk, tetemesen megnöveli az átfutási időket.)

Az összesen beérkezett 2224 kérésből egyébként 1853-at, az összes kérés 83,31%-át tudtuk kielégíteni, miközben a közvetlenül érkezett kérések esetén 84,50%-os, a közvetve érkezettek esetén pedig csak 77,88%-os kielégítési arányt értünk el, a "vaktában" közvetítésekkel kapcsolatos korábbi megjegyzésünknek mintegy igazolásaként.

A hazai művekre vonatkozó kérések 85,42%-át, a külföldiekre vonatkozóknak pedig 81,61%-át intéztük el pozitívan, a külföldi műveknél elég gyakran a nemzetközi közvetítést is vállalva.

Nem érdektelen a kielégítési arány alakulása a kért irodalom korcsoportjai szerint sem (8. táblázat). A legnagyobb arányban — 95,02, illetve 86,82%-ra — mind a hazai, mind a külföldi irodalom vonatkozásában az 1961–1970 között megjelent művekre befutott kéréseket elégitettük ki. Az előtte lévő két korkategória (az 1950 előtti és az 1951–1960 között megjelent művek) kielégítési aránya felfutást, az utána következő két kategóriáé (1971–1977 között, illetve 1978 után megjelent művek) pedig hanyatlást mutat mindkét kategóriában.

A ki nem elégitett kérések (371 eset) okaira reprezentatív vizsgálódással utalunk, konkrétan az 1978 után kiadott művek korcsoportjából igényelt 74 hazai mű "miért nem szolgáltatásának" feltárással. A szóban forgó művek közül 7 (9,46%) megvolt az állományban, 4 esetben a reménytelenül hosszú ideig tartó előjegyzések miatt (ezek egytől egyig számítógépes munkák voltak), 3 esetben pedig raktári elosztás miatt nem került sor az elküldésükre. 31 mű határozottan gyűjtőköridegen volt (41,89%). A fennmaradó 31 mű (48,65%) valamelyik mellékgyűjtőkörünkbe esett. (Mellékgyűjtőköreinkben szelektíven gyűjtünk csak, így itt eléggé érezhető a bizonytalanság. Ezt enyhítendő, az OMK 1986. évi munkaterve előírja az MNB-ből való utólagos ellenőrző szerzeményezést ezeken a területeken, hogy az érdemi művek beszerzése legalább biztosítva legyen.)

A kielégítés gyorsaságát ugyancsak mintavétellel tártuk fel, nevezetesen az 1985. évi januári és novemberi forgalom elejéről emeltünk ki egy 237 egymás utáni tételből álló mintát, ami több mint a teljes évi forgalom 10%-a.

Eszerint a kérések 12,66%-át elégitjük ki egy munkahéten (5 napon), 45,99%-át két munkahéten (12 napon), 33,75%-át három munkahéten (19 napon) belül. Az ennél hosszabb idő alatt kielégített kérések aránya 7,60%.

Bizony: nem vagyunk elég gyorsak. Így, miközben — mint ebben a közleményben is — ilyen-olyan vonatkozásban jogos észrevételeket hangoztatunk a "kérőknek", magunknak is el kell fogadnunk a kri-

A kielégített hazai és külföldi irodalomkérések korcsoportok szerint és kielégítési százalékban

	1950-nél korábbi	1951–1960	1961–1970 közötti	1971–1977	1978 utáni
Hazai mű	13 (65,00%)	85 (92,39%)	191 (95,02%)	192 (86,48%)	311 (80,77%)
Külföldi mű	10 (83,33%)	54 (77,14%)	145 (86,82%)	181 (79,73%)	671 (81,04%)

tikát mindaddig, amíg az átfutási időket a technológia ésszerűsítésével, a munkatársak fegyelmének fokozásával nem tudjuk javítani [13].

Mindazonáltal – különösen nagykönyvtári differenciált és közvetve is sokat szolgáltató munkaszervezetben – a bibliográfiai ellenőrzés [14] kényszere és a heti két szabadnap objektíven is hozzájárul az átfutási idők meghosszabbodásához, ami különösen a használó szempontjából felettébb nyomasztó, mert a könyvtáron belüli teljesítési időhöz még legalább ötnapnyi "postaidőt" is hozzá kell számolni. Ha meg átirányított kérésről van szó, akkor a "megjárt stációk" (továbbküldő könyvtárak) mindegyike a "postaidővel" együtt legalább további 10–10 napba kerül.

E "ráadásidők" gyakorlatilag azt jelentik, hogy 1985-ben – közvetlen irányítást feltételezve – a kérőinknek csak 12–13%-a kapta meg 10 napon belül a kért dokumentumot és – halmozottan – csak 58–59%-a 20 napon belül. További 33%-nak 25 napig kellett várakoznia. Végül 7,5%, ha nem is "ad Calendas Graecas", de teljesen bizonytalan – irreális – időben jutott hozzá ahhoz a forráshoz, amelyre tulajdonképpen már az elküldés pillanatában szüksége lett volna.

Ha a szombathelyi *Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár* megérkezési tapasztalatait – minthogy sok küldő könyvtár teljesítményeiből tevődnek össze – többé-kevésbé jellemzőnek vesszük a könyvtárközi kölcsönzés országos gyorsaságára vagy inkább lassúságára [15], azok a 10 napon belüli megérkezésben jobbak, mint az OMK teljesítményei, a 20 napon belüli megérkezéseket tekintve nagyjából azonosak vele (a vonatkozó százalékarányok: 24,3 és 61,6). Kevés vigasz, hogy az OMK 25 napos teljesítési aránya kedvezőbb, mint amit a *Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárban* regisztrálhattak, s így nálunk a teljesen elhúzódtott teljesítések százalékaránya alacsonyabb, mint ott.

A gyorsasági leckét ismételten fel kell adnunk magunknak. Noha az "ismételten" némileg lehangol bennünket, még mindig reménykedünk: elhatározásainknak, technológiai javító erőfeszítéseinknek azért meglesz a foganatja.

Javaslatok

Az érvényesítendő tanulságok és a jobbitó javaslatok dolgozatunk szövegéből önként adódnak. Csak össze kell foglalni őket:

- ◆ Mindenekelőtt szükség van a különféle dokumentum- és másolatküldő szolgáltatások szerepeltetésére a statisztikákban, hisz ezek az áttekintéses formák a könyvtár- és tájékoztatásügy korszerűsítésének nem utolsó jelentőségű fokmérői. Hogy ehhez máris meg kell-e változtatni a jelenleg hatályos könyvtárközi kölcsönzési jogszabályt, döntse el a főhatóság. Szükség volna viszont egy újfajta értelmezés kiadására, amelyben három szolgáltatásnemet kellene megkülönböztetni: a könyvtárközi (könyv)-kölcsönzést, a könyvtárközi másolatküldést és a (nem könyvtárközi) másolatküldést. Az utóbbi két esetben nemcsak az egységek számát kellene regisztrálni, hanem a másolt oldalak számát is.
- ◆ Ösztönözni kellene a küldő könyvtárakat arra, hogy állítsák elő – retrospektíven is – azokat a műszereket (mikrofilmlapos és kötetkatalógusokat), amelyek révén állományunk mind nagyobb hányadát a raktári jelzet feltüntetésével és teljes biztonságával lehetne kérni átkölcsönzésre vagy másolásra. (Ha várhatóan néhány éven belül nálunk is megjelenik az online mint lelőhely-megállapítási és -azonosítási eszköz, adatbázisai korántsem lesznek teljesen és "időben eléggé mélyek" még legalább másfél évtizedig.)
- ◆ A túlnyomórészt kérő könyvtárakat kéréseik minél nagyobb (reálisan lehetséges) hányadának raktári jelzettel való ellátására kellene biztatni. Ez önmagában 2–3 nappal rövidítené meg az OMK-ban, de úgy véljük: más küldő könyvtárakban is az átfutási időt.
- ◆ Még mindig hangsúlyos könyvtár- és tájékoztatáspolitikai követelmény – különösen ha szélesen értelmezzük a különféle másolatküldési szolgáltatásokat –, hogy a küldő könyvtárak reprogramozási kapacitását tovább kell növelni, tartalék gépekkel kell ellátni, biztosítani kell a géppark gyors szervizelését és folyamatos anyagellátását.

◆ Sok átfutáscsökkentési tartalék rejlik a küldő könyvtárak ügyintéző technológiájában is. (Az OMK-éban is.) E technológia funkcionálását

ezekben a könyvtárakban a jelenleg szokásosnál sokkal folyamatosabban és szigorúbban kell ellenőrizni.

Jegyzetek és hivatkozások

- [1] Megjegyzendő: az űrlaphasználati fejelem itt is lazul. Sok esetben (gyakorta sok műre vonatkozóan) megrendelő levélben érkezik a kérés. A telex használata is mind általánosabb. A könyvtárközi kölcsönzés technológiája ilyenkor megköveteli, hogy nyilvántartási "pótlapokat" készítsünk, aminek következtében megnyúlik az átfutási idő. (Egyébként a könyvtárközi másolatküldés területén sem más a helyzet.) Ritkábban történik meg, és ilyenkor szívesebben is vállaljuk a pótmunkát, hogy valamely kiskönyvtártól rendszeren lepecsételt, aláírt, de kitöltetlen űrlapok érkeznek egy ilyesféle levél kíséretében: "Kedves Kollégán! Légy szíves, küldj egy olyan magyar nyelvű könyvet, amelyben az X. Y. típusú kistraktorra található használati útmutatások."
- [2] Lassan-lassan ideje lenne, hogy a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatásokról — mint ahogy az angolok tették például — mi is költséglelemzéseket készítsünk. Vö. SMITH, M. D.: The costs of interlending activities. = *Interlending and Document Supply*, 11. köt. 2. sz. 1983. p. 43–47.; róla TMT-referátum: 31. köt. 6–7. sz. 1984. p. 266–267. Az MKE műszaki könyvtárosi szekciójának 1986. július 3–4-i veszprémi ülésén ez az óhaj egyébként fel is merült, mégpedig az elszámolási költségek csökkentésének oldaláról.
- [3] MARUSZKI József: Indulatos észrevételek a könyvtárközi kölcsönzésről. = *Könyvtáros*, 35. köt. 9. sz. 1985. p. 533–534.; a reflexiók (Simon Zoltán és Kiczenko Mária) éppen a "hatósági funkció" gyakorlására vonatkozó jogot vonták kétségbe.
- [4] III. országos könyvtárügyi konferencia. Szekcióülések referátumai. Tömörített kiad. Bp. 1970. MM. 157. p.
- [5] N. RÁCZ Aranka: A könyvtárközi kölcsönzés, új szabályozása, 1–2. = *Könyvtáros*, 26. köt. 11–12. sz. 1976. p. 635–637., 705–708.
- [6] FOGARASSY Miklós: Együttműködés és könyvtárközi kölcsönzés. = TMT, 31. köt. 1–2. sz. 1984. p. 9–13.
- [7] A közölt adat azért "től-ig"-os, mivel a közművelődési könyvtárakra vonatkozó statisztikai tájékoztató utoljára 1982. évi kötetében közöl könyvtárközi kölcsönzési adatokat, amelyek — a korábbi kötetek adatai tanúskodnak róla — meglehetősen konstansak, évi 20 ezer küldött egyiséget tesznek ki.
- [8] Ennek jellegzetességeit tárja fel: FUTALA Tibor—II. MÁTYÁS Katalin: A kártyaakció. A szakirodalmi tájékoztatók olvasószolgálati kártyáinak szerepe az Országos Műszaki Könyvtár közvetett szolgáltatásaiban. = TMT, 33. köt. 10. sz. 1986. p. 511–517.
- [9] Erről legutóbb: FUTALA Tibor—NAGY Miklósné: A TIGIT- és az online szolgáltatások keltette szakirodalmi igények kielégítése az Országos Műszaki Könyvtárban. = TMT, 32. köt. 1–2. sz. 1985. p. 3–8.
- [10] CHOLNOKY Győző: A hazai könyvtárközi kölcsönzés helyzete és problémái. = *Könyvtári Figyelő*, 20. köt. 4. sz. 1974. p. 295–310.
- [11] Vö. a Statisztikai Tájékoztató. Szakkönyvtárak c. hivatalos kiadvány 1984. és 1985. kötetében közöltekkel.
- [12] Az első adat a [10] alatt idézett műből, a második BARABÁS B. Erika—HANGYÁL Zs. Anna (Előbbre lépett-e a könyvtárközi kölcsönzés. Felmérés az OMKDK-ban. = *Könyvtári Figyelő*, 25. köt. 6. sz. 1979. p. 560–568.) közleményéből, a harmadik PALOTAI Mária (Állandó és változó adatok az Országos Műszaki Könyvtár könyvtárközi kölcsönzésében. = TMT, 29. köt. 1–2. sz. 1982. p. 4–9.) kisközleményéből való.
- [13] MARTON János—TERJÉK Zsuzsanna: Könyvtárközi kölcsönzés: Magánbűnök, közkerkölcsök. = TMT, 31. köt. 6–7. sz. 1984. p. 205–210; ennél is nagyobb kritika, hogy korábbi saját magunkhoz képest is elszomorítóan lassultunk le. Vö. a [12]-ben említett Barabás—Hangyál-féle közleménnyel.
- [14] E tekintetben hasonlóak a tapasztalatok, mint az OSZK Könyvek Központi Katalógusában. Vö. BÁTKI Anna: Lelőhely-tájékoztató és a könyvtárközi kölcsönzés. = *Könyvtári Figyelő*, 31. köt. 6. sz. 1985. p. 644–651. Ezenfelül fel kell hívni a figyelmet egy rossz és más könyvtárakban (pl. a KSH Könyvtárban) is megfigyelt "könyvtárközis" gyakorlatra: a közvetítéses kérések több mint fele több könyvtárat megjárva jut el hozzánk, holott — a szabályok szerint — már az első könyvtárnak kötelessége a központi katalógus megkérdezésével mindjárt az illetékes könyvtárba továbbítani a kérést, vagy közölni a kérő könyvtárral; a keresett mű nincs meg az országos dokumentumvagyonban.
- [15] Vö. VÉRTESI Péterné: Még egyszer a könyvtárközi kölcsönzésről. = TMT, 32. köt. 4. sz. 1985. p. 172–173.

FUTALA Tibor—MAURER Péter—V. HUTYA Györgyi: A könyvtárközi könyvkölcsönzés szerepe és jellegzetességei az Országos Műszaki Könyvtár dokumentum- és másolatküldő szolgáltatásai között. Az 1985. évi forgalom elemzése

A könyvtárközi kölcsönzésen belül a könyvtárközi másolatküldéssel szemben mindinkább visszaszorul a dokumentumok tényleges átkölcsönzése (az OMK-ban 1985-ben 9470 másolatküldéssel szemben 2224 dokumentumkölcsönzés áll). A másolatküldésből is mindinkább kiküszöbölődik a "könyvtárközi" jelző (az OMK 1985-ben több mint 40 ezer dokumentumról készített és küldött másolatot, amelyből a könyvtárközi kölcsönzés keretében elküldött másolatok nem egészen egynegyed részt tesznek ki). A könyvtárügy érdeke, hogy a könyvtárközi kölcsönzés keretét meghaladó másolatforgalmat is kimutassa, hisz ez ugyancsak a használok közvetett kiszolgálásáról tanúskodik.

A könyvtárközi könyvkölcsönzés adatai (a kölcsönző könyvtárak között: 30:70%-os a közművelődési és a szakkönyvtárak aránya; a vidéki és a budapesti könyvtárakba való átkölcsönzések aránya kb. 80:20%-os; az átkölcsönzött hazai és külföldi művek aránya kb. 25:75%-os) azt mutatják, hogy az OMK országos hatókörű tudományos könyvtári funkcióinak megfelelően látja el ezt a feladatot.

A kérések kielégítésének mértéke is magas (83%). A kérések kielégítése viszont — részint a kérő könyvtárak figyelmetlenségéből, részint az OMK technológiai nehézségeiből következően — meglehetősen lassú (húsz napon belül a kérések 59%-át, huszonötön belül pedig 92%-át elégítik ki; ezen a kérő könyvtárba érkezés értendő).

A vizsgálat végül kimutatta azt is, hogy a műszaki-természettudományi irodalom sem avul el túlságosan gyorsan, mivel a kérések kerekén egynegyede 15 évnél régebbi irodalomra vonatkozott, egyötöde pedig 1971–1977 között kiadott irodalomra. A hazai művek lassabban avulnak (15 évnél régebbi irodalomra a kérések egyharmada, az 1971–1977 közöttire pedig egynegyede irányult).

* * *

ФУТАЛА, Т.—МАУРЕР, П.—ХУТЯ, ДЬ.: Роль и особенности межбиблиотечного абонемента в службе предоставления документов и копий Государственной технической библиотеки (ОМК). Анализ оборота за 1985 год

В рамках межбиблиотечного абонемента на первый план все более стала выдвигаться такая форма работы, как предоставление копий (в 1985 году количество документов, выданных по межбиблиотечному абонементу,

FUTALA, T.—MAURER, P.—V. HUTYA, Gy.: The role and characteristics of interlibrary loaning as a part of document and copy delivery services of National Technical Library, Hungary. Analysis of the 1985 data

Within interlibrary loaning the document copy delivery service increases with respect to primary document loaning (in NTL, 9470 copies were delivered as compared to 2224 documents loaned in 1985). As for copy delivery, the "interlibrary" character has been diminished (in NTL, more than 40 000 document copies were ordered in 1985 of which less than a quarter was interlibrary loaning). The interest of library services requires to report also document copy deliveries above interlibrary loaning because they reflect indirectly the library's services to users.

The data of interlibrary loaning of NTL show that it fulfils its functions as a national scientific and technical library. The ratio of public and special libraries doing interlibrary loaning is 30 to 70 per cent, the ratio of loaning to country and Budapest libraries is 20 to 80 per cent, and the ratio of Hungarian and foreign documents loaned is 25 to 75 per cent.

The fulfilment of requests is also high, 83 per cent, though its timeliness is low (59 per cent of requests fulfilled within 20 days, 92 per cent within 25 days), due to inadequate technical equipment and human performance.

The study reveals that aging of technical and scientific literature is not as fast as belived. A quarter of loan requests asks for documents older than 15 years, a fifth of them asks documents published between 1971 and 1977. For Hungarian documents, the respective figures of loaning requests are: one third for literature older than 15 years, one quarter for that published between 1971 and 1977.

* * *

FUTALA, T.—MAURER, P.—V. HUTYA, Gy.: Die Rolle und die Eigentümlichkeiten des internationalen Leihverkehrs unter den Dokumentation- und Kopieversanddiensten der Ungarischen Technischen Landesbibliothek. Die Analyse des Umlaufs im Jahre 1985

Binnen des internationalen Leihverkehrs treten das Ausleihen der Dokumente im Gegensatz zum

составило 2224, а количество копий — 9470). В службе предоставления копий так же все реже используется межбиблиотечный абонемент (из более 40 тысяч подготовленных и предоставленных копий документов в 1985 году по межбиблиотечному абонементу выслана всего одна четвертая часть этого количества). Библиотеки заинтересованы в том, чтобы проводился учет предоставления копий, выходящих за рамки межбиблиотечного абонемента, ведь это тоже является одной из форм непосредственного обслуживания читателей.

Данные по выдаче книг в рамках межбиблиотечного абонемента (среди абонентских библиотек соотношение публичных и специальных — 30:70%, соотношение абонемента провинциальных и столичных библиотек — 80:20%, соотношение абонемента венгерских и иностранных документов — 25:75%) показывают, что ОМК выполняет свои задачи в соответствии с функциями государственной научно-технической библиотеки.

Степень выполнения заказов тоже высока (83%). Однако скорость обслуживания, исходя отчасти из технологических трудностей, довольно низка (59% заказов выполняется в течение 20 дней, 92% — в течение 25 дней; имеется в виду поступление документов в запрашивающую библиотеку).

Наконец, анализ продемонстрировал и то, что литература по технике и естественным наукам не устаревает очень быстро, так как одна четвертая заказов содержала документы более 15-летней давности, одна пятая — документы, изданные в период 1971—1977 г. Отечественная литература устаревает еще медленнее (заказы на литературу 15-летней давности составили одну треть, а на литературу, изданную в период 1971—1977 г., — четверть всех запросов).

Versand von Kopien immer mehr in den Hintergrund. (Im Jahre 1985 wurden von der Technischen Landesbibliothek gegen 2224 verliehene Dokumente 9470 Kopien versandt.) Sogar aus dem Wortgebrauch des Kopieversanddienstes wird der Ausdruck internationalen Leihverkehrs langsam verdrängt. (Im Jahre 1985 fertigte und versandte die Technische Landesbibliothek Kopien von mehr als 40 000 Dokumente, davon machen die im Rahmen des internationalen Leihverkehrs zugeschickten Kopien nahe ein Viertel aus.) Es steht im Interesse des Bibliothekswesens auch den Kopieumlauf zu erweisen, welcher die Zahl der im Rahmen des "Leihverkehr zwischen Bibliotheken" versandte Kopien übertrifft, da diese ja auch das indirekte Bedienen der Verbraucher bezeugt.

Der Prozentsatz des Verleihs zwischen den Leihbibliotheken, das heisst zwischen den Öffentlichen- und Fachbibliotheken ist 30:70%, zwischen den ländlichen und Budapester Bibliotheken ist es etwa 80:20% und zwischen den heimatlichen und ausländischen Werke ist es ungefähr 25:75%. Diese Daten des internationalen Leihverkehrs beweisen, dass die Technische Landesbibliothek diese Aufgabe ihrer Funktion als wissenschaftliche Landesbibliothek entsprechend, kompetenzmässig erfüllt.

Auch das Mass der erfüllten Nachfragen ist hoch (83%). Die Erfüllung geht aber ziemlich langsam vor: nach dem Eintreffen der Nachfragen werden 59% binnen 20 Tage, 92% in 25 Tage erledigt. Die Ursache hierfür liegt teils in der Unaufmerksamkeit der auftraggebenden Bibliotheken, teils in der technologischen Schwierigkeiten der Technischen Landesbibliothek.

Die Untersuchung erwies auch die Tatsache, dass die technischwissenschaftliche Literatur nicht zu schnell überholt wird, da rund ein Viertel der Nachfragen die mehr als 15 jährige Literatur und ein Fünftel die Literatur aus den Jahren 1971—77 betraf. Die heimischen Werke veralten langsamer. (Ein Drittel der Nachfragen bezogen sich auf die 15 Jahre ältere Literatur, ein Viertel auf die Ausgaben von 1971—77.)